

Bart Chabot

Zestig

2014

DE BEZIGE BIJ
AMSTERDAM

*There's a man goin' 'round
takin' notes*

Johnny Cash – 'The Man Comes Around' (2002)

Early Days

MAANZIEK

‘Op het gevaar af onbescheiden te klinken...’ zei Paul van Hoeydonck, een Vlaming uit Wijnegem bij Antwerpen, ‘ik ben de enige kunstenaar ter wereld met werk op de maan. En hoe dat zo gekomen is?’

Welaan, ik was van toen ik acht was gefascineerd door ruimtevaart. Later, als kunstenaar, hield ik die interesse.

Ik maakte mijn eerste werk geïnspireerd door de ruimtevaart rond 1960, en kreeg een expositie in Washington. Tijdens de opening kwamen mensen van de NASA naar me toe, “Paul, you are one of us.” Ze inviteerden me naar Cape Canaveral. Een New Yorkse galeriehouder opperde daarop het plan: Waarom trachten we geen werk van Paul op de maan te krijgen?

Dat leek onmogelijk. Tot we een dealer ontmoetten die goede contacten met de NASA had. Hij bezorgde de astronauten Ford Mustangs, hunting rifles en Lacoste-hemdekes. Dankzij hem kwam ik via een etentje in contact met wat “mijn vlucht” zou worden, de bemanning van de Apollo 15.

Ik ging naar huis en zei tegen mijn zoon Patrick: “Steekt jij eens iets ineen voor op de maan.”

Patrick, die keramist was, maakte het eerste beeldje, een kleine mensengigant. Daarna heb ik er nog het een en ander aan veranderd. Het beeldje was van aluminium, want het

moest bestendig zijn tegen extreme temperatuurschommelingen, hitte en kou. Het mocht geen man of vrouw voorstellen maar moest geslachtsloos zijn van de NASA, en het mocht geen kleur hebben, noch een blanke noch een neger zijn. Zo ontstond een beeldje dat “de mens” uitstraalde. Ikzelf zag er een astronaut in, zwevend door de ruimte.

We pakten het dik in en stuurden het als postpakje naar Cape Canaveral, waar het juist op tijd aankwam om in de capsule mee te gaan. Het onmogelijke werd mogelijk.

Ik had schrik en vroeg me af of het mijn leven zou veranderen. Ik dacht: als er iets met onze planeet gebeurt en wij niet meer bestaan, en reizigers elders uit het heelal zouden op de maan landen, dan is dat kleine beeldje het enige bewijs dat wij in de gedaante van een mens hebben geleefd.

Na de geslaagde maanlanding ging ik naar bed met het idee: morgen kan ik wereldberoemd zijn, bigger than Picasso. Maar het beeldje heeft me geen geluk gebracht, integendeel. Het heeft me tegengewerkt en louter ramspoed opgeleverd.

Mijn dealer had veel onkosten gemaakt, en zegde: “Zie, het is uniek dat er een kunstwerk op de maan terecht komt... Waarom brengen we geen editie van duizend replica’s op de markt?”

Ik ging akkoord.

Maar bij terugkeer van de Apollo 15 bleek dat de astronauten in het geheim, zonder dat ik of wie ook van iets wist, het beeld als monument hadden gebruikt. De astronauten hadden het beeld “Fallen Astronaut” gedoopt, een plaquette laten vervaardigen met de namen van dode ruimtevaarders erop en dat op de maan achtergelaten als eerbetoon aan hun omgekomen collega’s. Ik was stomverwonderd. Ook hadden

Scott en Irwin het beeld op de maanbodem neergelegd, terwijl het mijn bedoeling was dat het beeldje zou staan.

Ik trok dadelijk mijn akkoord voor de handelseditie in, maar het was al te laat. De pers viel massaal over me heen wegens het “vercommercialiseren van een dodenmonument”. Ook de kunstwereld was woedend. Het was een stunt, ik had de maan ontluisterd, ik was de hoer van de maan geworden. Niet lang daarna pleegde mijn dealer zelfmoord. Hij werd in New York gevonden, met zijn hoofd in een toiletpot.

De stille jaren braken aan. Ik werd doodgezwegen, verkocht niets meer en was niet langer welkom op exposities.

Versta mij goed: ik ga niet vrij van schuld. In deze wereld zijt ge nooit helemaal zonder schuld. Ik heb een taboe doorbroken, of een code geschonden, door buiten onze planeet iets te... Ik ben de enige kunstenaar met werk op een ander hemellichaam. Ik heb te ver willen reiken. En ben ervoor gestraft. Ik ben niet bijgelovig, maar... Als ge bezig zijt met ruimtevaart, de kosmos, dan bekruipt u toch het gevoel dat er iets is wat... Ik ben gestraft. Mij gebeurde het grootste ongeluk dat een mens kan overkomen. Dat mijn carrière leed onder het beeldje, ach... Nee, het belangrijkste in mijn leven heb ik verloren toen mijn zoon Patrick overleed. Dat is werkelijk... werkelijk... En alsof dat niet genoeg was, kreeg ik juli 1985 brand in mijn atelier in Antwerpen en ben ik veel van mijn werk kwijtgeraakt. Nee, als ik het beeld van de maan kon terughalen waardoor Patrick zou blijven leven, dan mocht ge het beeldje ter plekke opvreten.

Op uitnodiging van de NASA ben ik een reis aan het voorbereiden naar Cape Canaveral, een sentimental journey.

Ik denk veel aan het beeldje. Het is eigenlijk constant in

mijn gedachten. Er is een beeld op de maan. Wie het maakte weten maar weinig mensen, en is ook niet belangrijk. Waar het om gaat is dat er buiten onze planeet een klein levensteken van ons is gelegd. Niemand die me dat kan afpakken. Het heeft me geen geluk gebracht, maar het beeldje ligt er, en als de maan schijnt kan niets me beletten om...'

Paul wees omhoog, naar de glazen koepel in het dak van de zitkamer, waarachter je een stuk grijze lucht kon zien en een glimp van een regenwolk.

'Ik vind het nog altijd onwaarschijnlijk,' vervolgde hij. 'Dan kijk ik 's avonds in de tuin of hier in de kamer door de lichtkoepel naar de maan en dan denk ik: het is toch niet mogelijk, hè?'

(fragment, 1986)

'T HELLETJE

Ten zuiden van Ieper lagen tientallen militaire begraafplaatsen links en rechts van de weg, als witte bloembollenvelden. De stafkaart van het gebied liet er geen misverstand over bestaan dat hier tijdens de Eerste Wereldoorlog Engelse, Amerikaanse en Canadese soldaten hadden gevochten, want talrijke plekken in het landschap droegen namen als Kansas Cross, Mousetrap Farm, The Bluff, Toronto Avenue en New Zealand Park.

Mijn oog viel op 't Helletje, een kleine bomengroep ergens tussen de weilanden. Met enige moeite vond ik een tractorpad dat me dicht bij de bewuste plaats kon brengen. Ik had de auto moeten achterlaten en met de kaart in de hand liep ik het pad af.

't Helletje moest zich aan een zijtak van de rivier de Douve bevinden, maar alleen een met struikgewas dichtgegroeide greppel deed een rivierbedding vermoeden.

Verderop in het weiland inspecteerde een boer zijn grond. Na een paar keer argwanend te hebben opgekeken, kwam hij naar me toe.

Ik vertelde hem dat ik uit Nederland kwam, op doorreis naar Knesselare. Daarop leek hij iets te ontdooin.

'Wat ik me afvroeg,' zei ik, 'waarom heet het hier 't Helletje?'

‘Welaan, het heette hier vroeger ’t Al. Het álles, verstaat ge? Want alles was hier. Een riviertje dat onderlangs de heuvel stroomde, akkers, en een bos met populieren en eikenbomen. Het was ene schone streek. Maar de Engelsen konden ’t Al niet goed uitspreken. En daarbij verloren ze bij de heuvel honderden en honderden soldaten. De hoogte moest kost wat kost veroverd, maar als ge eerst vlak weiland moet oversteken, dan een watertje en dan een heuvel op... Zo verstonden de Engelsen dit niet als ’t Al, maar als The Hell. Zo is het ’t Helletje gaan heten, en na de oorlog heeft men het dan zo gelaten.’

‘Ik zag dat u diep voorovergebogen liep, alsof u iets zocht.’

Bij wijze van antwoord diepte hij twee plastic tassen uit zijn regenjas op en hield ze voor me open. Er zaten kogelhulzen, granaatscherven en schrapnels in.

‘Dat is de oogst van vandaag,’ zei hij. ‘En ziet ge deze donderbus? Die oorlog is nu bijkans zeventig jaren afgelopen, en nog steeds vind ik dit elke dag. Als het u interesseert... De heuvel is niet meer, die is tijdens de Grote Oorlog met de grond gelijkemaakt. Maar verderop is een bomkrater van een vreselijke landmijn die de Britten lieten ploffen, niet ver van hier. Ge neemt het pad, dan vindt ge het voorzeker aan uw rechterhand. Volg de bordjes Pool of Peace...’

(fragment, 1985)

QUARANTAINEWEG 1

Ochtendspits. De file schuifelt langs een uitgebrand Shell-station. In de verte dient zich Rotterdam aan, het havengebied. Kranen lijken als cocktailprikkers in de stad gestoken. Ik laat me meevoeren door de stroom auto's, golf de stad door, word meegezogen over een brug en buig en wentel door Rotterdam-Zuid, tot het verkeer uitdunt en versmalt tot een magere beek.

Ten slotte beland ik op een doodlopende weg en kom voor een poort tot stilstand. Quarantaineweg 1, meldt een bord op de wachttorens. Ik kijk eens goed naar de poort, de wachttorens, de afrastering, de barakken die schuilgaan tussen de bomen achter de poort, de camouflagekleuren van de gebouwen... Het complex doet denken aan een wat klein uitgevalen concentratiekamp.

Ik stuur het terrein op, passeer Gebouw 2630, rij de onverharde weg langs de barakken af en kom bij een gebouw dat grotendeels door klimop is overwoekerd. Ik stap uit, werk me door het groen naar een grijze stalen deur en lees het opschrift: ONTSMETTINGSRUIMTE – ONREINE AFDELING.

Ik moet zo'n twintig minuten op het complex zijn geweest, scharrelend tussen de barakken, een Chloorhuisje, een Ziekenbarak en slaapgebouwen, als ik ergens opzij van me een deur hoor opengaan en een vrouwenstem roept: 'Dit is eigen terrein!'

Door kniehoog gras waad ik naar het gebouw waar de uitroep vandaan kwam. ‘Maar van wie zijn die zomerhuisjes?’ vraag ik.

‘Nou “zomerhuisjes”...’ klinkt het niet onvriendelijk. ‘Dit is een quarantainekamp, uit 1933. Gebouwd om scheepsbemanningen met een besmettelijke ziekte te huisvesten. Maar daar is het nooit van gekomen. Zeven jaar geleden hebben we het met een stel vrienden gekraakt. Het stond jaren leeg, er gebeurde niets mee...’

Mijn oog wordt naar enkele littekens op haar rechterarm getrokken.

‘O, dat is een souvenir, van weggehaalde tatoeages... Je kan wel even binnenkomen.’ Ze steekt haar hand uit. ‘Ik heet Renée, ik woon hier.’

Ik volg haar door open terrasdeuren en betreed een hoge betegelde ruimte.

‘Dit is het voormalig Lijkenhuis,’ vertelt Renée. ‘Hier, mijn bed is wat vroeger de snijtafel was. En mijn badkuip, daar in de hoek, was de bak voor de ledematen. Ik vond het eerst luguber. Ik woonde in het Hospitaal, dat is die wat grotere barak aan de overkant. Ik kon niet eens naar dit huis kijken, zo luguber zag het er vanbuiten uit. Die ramen met dat matglas, de houten vlonders op de vloer... Het gebouw wekte de indruk dat het lijkschouwen nog steeds, elke dag, gebeurde. Alles stond klaar.

Op een middag deed ik de kast in de snijruimte open. De instrumenten waren verdwenen, maar in het stof zag je de scharen en zaagjes afgedrukt...’ Renée huiverde, waar ik me iets bij kon voorstellen.

‘Met de betegeling van de vloer en de muren,’ vervolgde ze, ‘had het gebouw veel weg van een slagerij. De stenen snij-

tafel, de stenen ledematenbak, de kast met zagen, de operatielampen die uit het plafond kwamen en boven de tafel hingen...

Maar ik was hier een paar keer geweest, een mooie ruimte, ik dacht: ach, je moet je eroverheen zetten, het went wel.

Ik woon nu zeven jaar in het kamp, en ruim zes jaar in dit huis. Naar volle tevredenheid. Ik wil hier nooit meer weg. Ik heb hier, hartje Rotterdam, midden in de grootste haven van de wereld, volmaakte rust, sporadisch onderbroken door het rinkelen van de telefoon. Het Ontsmettingsgebouw is mijn atelier, ik kan ongestoord werken, ideaal. In zekere zin leef ik zelf een beetje in quarantaine. Dan kijk je uit het raam en zie je de schapen en geiten van boer Gerrit tussen de barakken scharrelen... Wil je koffie? Ik ga toch zetten.'

Na de koffie lopen we naar buiten, voor een korte rondleiding door het kamp.

'Het is een plek met een verleden,' vertelt Renée. 'Vlak voor de oorlog hebben hier Duitse en Oostenrijkse joden gezeten, onvrijwillig. Die waren voor veel geld op de trein gezet. Ze mochten het neutrale Nederland wel in, maar moesten worden bewaakt om geen wrevel te wekken bij onze oosterburen. Er zaten hier vierhonderdvijftig joden, bewaakt door marechaussee, en honden. Ze mochten het terrein niet af. Alles werd aangevoerd, medicijnen, levensmiddelen, er werd een kampwinkeltje ingericht. Het was de bedoeling dat ze naar Engeland zouden doorreizen, maar Engeland wilde ze ook niet hebben en ze konden niet terug. Hier hield het op, op dit stukje schiereiland.

In mei 1940 was het bekeken. Tot op de dag van vandaag kennen zelfs de meeste Rotterdammers de weg naar dit kamp

niet, maar de Duitsers landden binnen een paar dagen op de kop van de Waalhaven, om de hoek, en waren er gelijk bij. De bewoners van het kamp zijn nog tijdens de eerste dagen verdwenen, terug naar het achterland.’

Via een kronkelig paadje naderen we het privéstrand aan de achterkant van het kamp.

‘Op een dag,’ vervolgt Renée nadat we als badgasten in het zand zijn gaan zitten, ‘mooi weer, reed een auto het terrein op... Een man op krukken, met zijn vrouw. Ze keken rond en liepen die gebouwen in, een onrotterdamse man... Ik zeg: “Kan ik u helpen?” Hij bleek een jood, uit Wenen. Een van de voormalige kampbewoners. Was als kind in ’39 op de trein gezet naar Nederland, een veilige haven, en hier in een barak gepropt. Hij kende deze gebouwen alsof hij ze ontworpen had, het keukengebouw, het badhuis... Hij moest de putjes in de doucheruimtes schoonmaken.

Zijn vrouw, een Amerikaanse, vond het zien van het kamp een opluchting. Ze had hem altijd beleefd aangehoord over een kamp in Rotterdam, maar in haar hart had ze hem nooit geloofd. Er was toch nooit een kamp in Rotterdam geweest? Nu zag ze het met eigen ogen, de bomen en struiken en grote gebouwen waar hij al die jaren over had verteld, de stoomketels, de plekjes waar hij zich verstopte... Ze waren zo ontroerd... Hij had het overleefd omdat hij kort voor de oorlog uitbrak naar een tehuis was overgebracht. Na de oorlog had hij geprobeerd mensen uit dit kamp op te sporen, had heel Nederland afgereisd... Niemand. Het gekke was, hij wist na de bevrijding zelf niet wie hij was. Als kind naar Holland gekomen, geen papieren, hij wist zijn voornaam, maar geen achternaam, wist niet eens waar hij geboren was. Na de oorlog heeft hij zichzelf

laten opsporen. Het Rode Kruis kon hem zijn levensloop vertellen, waar hij vandaan kwam en wat er van zijn familie was geworden... Maar van dit kamp stonden de kleinste details hem nog scherp voor de geest. Hij kon me zelfs vertellen in welke hoek van mijn atelier ik een stapel oude matrassen had gevonden.'

Renée gaat verzitten en leunt op haar ellebogen naar achteren in het zand.

Ik kijk uit over de rivier. Kalm strekt de Maas zich voor ons uit en krabbelt het strand op tot vlak bij onze voeten. Maar wat het water zeggen wil, ontgaat me.

'De volgende dag,' zegt Renée, 'zouden ze naar Amerika vertrekken, voorgoed. Zijn vrouw zat in de auto te wachten toen hij zei: "Dit kamp vergiftigde mijn leven. Ik heb het nu gezien, en hoeft nooit meer terug naar Europa. Voor mij is heel Europa beladen grond."'

(fragment, 1985)

WENDY

Kermis in Grimbergen, een voorstadje van Brussel. Een optocht wringt zich door de straten richting het marktplein, voorafgegaan door een fanfarekorps.

Op de kermis op het Speelbroekplein delen de schepenen van Grimbergen suikerspinnen uit aan de menigte. Ik wil juist een hap van mijn roze wolk nemen als vlakbij een camera flitst.

‘Do you mind if I take a picture?’

Veel gelegenheid om nee te zeggen is er niet, want opnieuw flitst de camera.

‘Thanks.’

De fotografe kijkt me een ogenblik aan, glimlacht, en weg is ze: een Amerikaanse, zwart haar, zwarte stretchbroek en een punkjack aan. Ze verdwijnt in het gedrang, maar duikt af en toe op uit de mensenmassa bij de kermisattracties.

’s Middags komt ze binnen in Herberg Het Sweert, een tegen de Abdij aan gebouwd café. Ze draagt een supermarkt tas; een fotokoffer hangt aan haar schouder. Ze kijkt het Lokaal rond en werkt zich dan tussen de opgewonden kermisklanten door naar mijn tafel. ‘Mind if I sit down?’

‘Not at all.’ Ik wenk een serveerster. ‘You care for a drink?’

Nadat het bestelde is gebracht en ze een slok heeft genomen, vertelt ze dat ze uit Milwaukee komt. Vier jaar geleden

reisde ze voor het eerst naar Europa. Van een New Yorkse uitgeverij had ze opdracht gekregen een fotoboek te maken over Mercedes-Benz. Van Noorwegen en Finland tot aan Griekenland was ze automobielmusea en privécollecties langs geweest. Het boek was een succes geworden en Europa beviel haar goed, zodat ze niet had gearzeld ja te zeggen toen haar uitgever opnieuw vroeg een fotoboek samen te stellen, ditmaal over Europese kermissen en kermisattracties.

‘What about Hitler’s Mercedes?’ vraag ik terugkomend op het autobook. ‘Stonden er ook foto’s in van de Mercedes Benz van Hitler?’

‘Oh, but that car was a myth,’ antwoordt ze. ‘Zoiets als het kruis waaraan Jezus hing. Elke katholieke kerk zou een splinter van dat kruis hebben. Maar als je al die splinters zou verzamelen, had je een bos ter grootte van Central Park.’

‘Well, tell me about the car.’

‘Er was me verteld,’ vervolgt ze, ‘dat ik Hitlers Mercedes in Brussel kon vinden, in het “Wereldpaleis van de Automobiel”. De directeur daar, een zekere Mahy, hielp me snel uit de droom. Het museum had “De auto van Hitler” na de dood van een Brusselse verzamelaar in bezit gekregen, dat klopte. Maar Hitler bezat twintig of dertig van die gepantserde Mercedesen. Daarvan gebruikte hij er zo’n negen. De rest werd gebruikt door anderen, en een enkele wagen ging naar het buitenland... Na 1945 werden talloze evenementen opgeluisterd met “Hitlers auto”. Om aan de vraag te voldoen werden alle twintig, dertig Mercedesen tot “De auto van Hitler” bestempeld. Maar niemand wist in welke Mercedes Hitler had rondgereden. Hij is er wel, “Hitlers Mercedes”, maar niemand die hem kan herkennen. Zodoende kon ik hem niet fotograferen.’

‘Hoe heet je eigenlijk?’ vraag ik als we vroeg in de avond het café verlaten.

‘Wendy,’ zegt ze. ‘Wendy Grad.’

Via een kasseiensteegje lopen we door het centrum van Grimbergen, af en toe een café aandoend, tot we bij het marktplein komen en neerstrijken in café In Den Groenpoort.

‘Waarom,’ wil ik weten, ‘ben je nooit naar Amerika teruggegaan?’

‘Ik kwam naar Europa omdat kort daarvoor een vriend was overleden. Mijn jeugdliefde. Ik was met hem vergroeid. Dat Mercedes-boek was een goeie aanleiding om... Ik vluchtte naar Europa. En ik ben nog steeds op de vlucht.’

Tegen middernacht verlaten we het café. Over het desolate kermisterrein wandelen we de hoofdstraat in – de huizen verkeren alle in diepe rust – naar Hotel De Grimlach om de nacht door te brengen.

—

Op een dinsdagochtend, ruim twee weken na onze ontmoeting, zette ik haar af op het station van Limoges. Wendy wilde doorreizen naar het zuiden, de Rivièra, en dan naar Spanje; ik wilde enkele dagen in deze omgeving doorbrengen.

De trein naar Toulouse zou een paar minuten halt houden in het Gare des Bénédictins, maar moest nog aankomen.

Terwijl ik de perrontrap afliep om in het stationsgebouw iets voor haar te halen voor onderweg, kwam haar stem van ver tot me. ‘Please, don’t make it sound like a goodbye. Please...’

In de stationshal kocht ik de dingen waarvan ik wist dat zij

ze lekker vond: witte wijn, croissants, salami, chocola en een fles Perrier. Ik wachtte tot de trein vertrokken was, liep de trappen op naar Quai 3, de teruglopende uitzwaaiers ontwijkend, het volle daglicht tegemoet, waar Wendy van het peron was weggenomen.

(fragment, 1986)